

Ermita de Santa Maria de Gallecs. Amb la recent aprovació del Pla director urbanístic de Gallecs es conservarà aquest espai verd del cor del Vallès. R. Vilalta

Paisatge, identitat i globalització

PER: JOAN NOGUÉ FONT, director de l'Observatori Català del Paisatge

“ EN
COMPTES DE
MINVAR EL PAPER
DEL TERRITORI,
LA INTERNACIO-
NALITZACIÓ I
LA INTEGRACIÓ
MUNDIAL N'HAN
AUGMENTAT EL
PES ESPECÍFIC

Els actuals processos de globalització, en qualsevulla de les seves manifestacions, han desencadenat una sorprenent i inesperada tensió dialèctica entre el fet local i el fet global. Vivim un intens procés de fragmentació territorial i de ressorgiment de les identitats col·lectives en un món cada cop més globalitzat i assistim a una excepcional revaloració dels llocs –dels territoris– en un context de màxima globalització. La globalització s'expressa a través de la interrelació entre les forces de la comunitat global i les de la particularitat cultural, en una tensió contínua entre fragmentació i homogeneïtzació. És sorpre-

nent, però la veritat és que, en comptes de minvar el paper del territori, la internacionalització i la integració mundial n'han augmentat el pes específic (Nogué, Vicente, 2001).

No en coneixem encara ben bé els mecanismes, però el fet és que les interconnexions entre les forces globals i les particularitats locals alteren les relacions entre identitat, significat i lloc. És un fet –i cal veure per què és així– que, malgrat la creixent homogeneïtat de la producció cultural internacional, encara hi ha molts i diversos espais de resistència que expressen sentiments de comunitat, sentiments

d'identitat, en definitiva. No hem esbrinat prou a fons per què això és així, la qual cosa explica el fet que cada vegada hi hagi més interès per entendre de quina manera els éssers humans creen llocs en l'espai i com els imbuïxen de significat; com i per què les societats contemporànies redescobreixen, reivindiquen, reinventen llocs. Necessitem explorar molt més l'experiència d'estar situats en el món, l'experiència d'ocupar una porció del territori determinada que denominem, genèricament, *lloc*. El lloc –el territori– proporciona el mitjà principal a través del qual donem sentit al món i a través del qual actuem en el món. Quan creem llocs en l'espai geogràfic, quan «vivim» aquests llocs, creem identitats. Parlar de lloc, per tant, és parlar d'identitat, perquè la identitat no va només associada a característiques com el sexe, l'ètnia o la llengua, sinó també a l'espai geogràfic.

La gent afirma, cada vegada amb més insistència i de manera més organitzada, les seves arrels històriques, culturals, religioses, ètniques i territorials. Es reafirma en les seves identitats singulars. La gent defensa els seus llocs davant la nova lògica dels espais sense llocs, dels espais de fluxos propis de l'era informacional en la qual ja estem plenament immersos. La gent reclama la seva memòria històrica, la pervivència dels seus valors i el dret a preservar la seva pròpia concepció de l'espai i del temps. «Pensar globalment i actuar localment» s'ha convertit en una consigna fonamental, que ja no satisfà només els grups ecologistes, sinó també els planificadors de les ciutats i de les regions. Encara més, el lloc actua talment com un vincle, un punt de contacte i interacció entre els fenòmens mundials i l'experiència individual: el fet local i el fet global s'entrecruen i formen una xarxa en la qual ambdós elements es transformen com a resultat de les pròpies interconnexions. Es miri per on es miri, el lloc, el territori, és cada cop més present. El poder de la identitat no desapareix a l'era de la informació, sinó que es reforça. Vivim plenament immersos en aquesta paradoxa territorial: quan semblàvem abocats a tot el contrari, estem assistint a un excepcional procés de revaloració dels llocs que, al seu torn, genera una competència entre aquests inèdita fins el moment. D'aquí la necessitat de singularitzar-se, d'exhibir i ressaltar tots aquells elements significatius que diferencien un lloc respecte als altres, de «sortir al

“ EL PAISATGE ÉS UN CONCEPTE ENORMEMENT IMPREGNAT DE CONNOTACIONS CULTURALS I ES POT INTERPRETAR COM UN CODI DE SÍMBOLS DINÀMIC QUE ENS PARLA DE LA CULTURA DEL SEU PASSAT, DE LA DEL SEU PRESENT I POTSER TAMBÉ DE LA DEL SEU FUTUR

mapa», en definitiva. I el paisatge és un d'aquests elements.

El paisatge és el resultat d'una transformació col·lectiva de la natura; és la projecció cultural d'una societat en un espai determinat. I no només en allò referent a la seva dimensió material, sinó també a la seva dimensió espiritual i simbòlica. Les societats humanes, a través de la seva cultura, transformen els originaris paisatges naturals en paisatges culturals, caracteritzats no només per una determinada materialitat (formes de construcció, tipus de conreus), sinó també per la translació al propi paisatge dels seus valors, dels seus sentiments. El paisatge és, per tant, un concepte enormement impregnat de connotacions culturals i es pot interpretar com un

Paisatge degradat amb finalitats comercials, a l'autovia de Castelldefels. R. Vilalta

Tasques de desviament de la desembocadura del riu Llobregat. R. Vilalta

codi de símbols dinàmic que ens parla de la cultura del seu passat, de la del seu present i potser també de la del seu futur. La llegibilitat semiòtica del paisatge, aquest és el grau de descodificació dels seus símbols, pot ser més o menys complexa, però està lligada, en qualsevol cas, a la cultura que els produeix.

El paisatge és, alhora, una realitat física i la representació que culturalment en fem; la fesomia externa i visible d'una determinada porció de la superfície terrestre i la percepció individual i social que genera; un tangible geogràfic i la seva interpretació intangible. És, alhora, el significat i el significat, el contingut i el contingut, la realitat i la ficció. No anem mal encaminats si entenem el paisatge

com un escenari natural mediatitzat per la cultura. Escriptors, poetes i pensadors han entès perfectament aquesta significació dual del paisatge, al qual han vist, sovint, com el mirall de l'ànima en el territori. El filòsof i escriptor xinès Lin Yutang (1895-1976), un dels principals introductors de la filosofia oriental al món occidental, ho resumia amb aquest simple aforisme: «La meitat de la bellesa depèn del paisatge i l'altra meitat, de qui el contempla». Pocs anys abans, Henry-Frédéric Amiel, pensador francès, havia escrit que «el paisatge és un estat de l'ànima», quelcom que els pintors romàntics (posem per cas un Caspar Friedrich) intentaven traslladar als seus quadres. La dimensió visual és una part essencial de la idea de paisatge, des dels seus orígens fins avui, tot i que el paisatge no és només quelcom visible, sinó que

està fet també de sons, d'olors, de tactes, de multitud d'impressions sensorials carregades totes de contingut espacial i temporal.

El paisatge és cultura i, precisament per això, és quelcom viu, dinàmic i en contínua transformació, capaç d'integrar i assimilar amb el temps elements que responen a modificacions territorials importants, sempre que aquestes modificacions no siguin brusques, violentes, massa ràpides ni massa colpidores. Com afirma el geògraf italià Eugenio Turri, «les modificacions del paisatge en el passat eren lentes, pacients, al ritme de la intervenció humana, prolongades en el temps i fàcilment absorbibles per la naturalesa del homes: l'element nou s'inseria gradualment en el quadre psicològic de la

gent. Però quan aquesta inserció és ràpida, com en els últims anys, l'absorció es fa més difícil» (1979, pàg. 36). El problema no rau en la transformació *per se* del paisatge, sinó en el caràcter i intensitat d'aquesta transformació: vet aquí el *quid* de la qüestió. La incapacitat per saber actuar sobre el paisatge sense destruir-lo, sense trencar-ne el caràcter essencial, sense eliminar-ne aquells trets que li donen continuïtat històrica és un dels drames de la nostra civilització. Llevat de comptades excepcions, no se sap alterar, modificar, intervenir sense destruir. I quan es destrueix un paisatge, es destrueix la identitat d'aquell lloc. Convé recordar-ho: tot paisatge està indissolublement unit a una cultura i aquesta cultura ocupa una porció determinada de la superfície terrestre que anomenem, genèricament, *regió*.

Trobem ja aquesta vella trilogia paisatge-cultura-regió en els estudis geogràfics del principi del segle XX. En efecte, una de les primeres i més importants escoles geogràfiques centrades en el paisatge és l'anomenada *Landschaftgeographie*, una tradició geogràfica nascuda al final del segle XIX a Alemanya i caracteritzada bàsicament pel fet de concebre la geografia com una «ciència del paisatge». Era una escola preocupada fonamentalment per l'estudi i la classificació adequada de les formes dels paisatges, sense oblidar l'empremta del ser humà. Hi ha una clara associació d'idees entre paisatge i regió, ja que tota regió es traduïa en un paisatge, fins al punt que ambdós conceptes acabaven essent gairebé sinònims. Quelcom similar succeeix en la rica tradició geogràfica francesa del tombant del segle XIX, l'anomenada *escuela regional francesa* o *escuela vidualiana*, expressió que indica el fort lideratge que hi exercí un dels seus principals fundadors, Paul Vidal de la Blache, amb qui s'inspirà, per cert, el geògraf català per excel·lència, Pau Vila. En la tradició geogràfica francesa original, el paisatge és la fesomia característica que ens revela una porció de l'espai concreta –una regió– i la distingeix d'altres contrades. D'aquí el fet que en la geografia regional francesa trobem una associació semblant entre paisatge i regió a la que observàvem en l'escola alemanya. És en la regió on cristal·litzen les relacions entre ésser humà i natura. La interpenetració entre ésser humà i natura donaria a la regió un caràcter distintiu que la faria única, irrepetible i que es visualitzaria, es materialitzaria a través del paisatge. En aquest sentit, la tasca del geògraf consistiria a oferir una visió sintètica i hol·lística dels elements que formen el caràcter de la regió, des del relleu i el clima al tipus de poblament. Aquesta tasca no és gens fàcil i exigeix una excel·lent formació i fins i tot un cert *esprit de finesse*, és a dir, una certa sensibilitat artística, capacitat intuïtiva i domini del llenguatge. Vet aquí, en definitiva, la vella trilogia paisatge-cultura-regió. Potser fóra bo que ens plantejàssim com hauria de ser reinterpretada aquesta mateixa trilogia en un context de globalització accelerada com el que vivim.

De la mateixa manera que a la vella Europa hem après de fa temps a conservar el patrimoni històric i monumental de desenes de centres urbans centenaris, sense que això hagi impedit avançar en l'experimentació de noves formes arquitectòniques i urbanístiques, hauríem d'aprendre també a mantenir la identitat de l'excelsa diversitat paisatgística europea, sense que això impedeixi apostar

“ CONVÉ RECORDAR-HO: TOT PAISATGE ESTÀ INDISSOLUBLEMENT UNIT A UNA CULTURA I AQUESTA CULTURA OCUPA UNA PORCIÓ DETERMINADA DE LA SUPERFÍCIE TERRESTRE QUE ANOMENEM, GENÈRICAMENT, REGIÓ

Fotografia del geògraf Pau Vila. Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans

Paisatge d'hivern del Baix Empordà. F. Vilero

Horts al Prat de Llobregat. R. Vilalta

pel disseny i la creació de nous paisatges. És molt important, per posar només un exemple, mantenir la identitat dels paisatges agraris per raons de caràcter econòmic, social, cultural i patrimonial. Encara que avui dia la població europea sigui majoritàriament urbana, els paisatges rurals ocupen un lloc molt important en la consciència i en l'imaginari col·lectiu europeus, com ha mostrat no fa massa David Matless (1998) en el seu llibre *Landscape and Englishness*. Tant és així que la PAC mateixa (la Política Agrícola Comunità-

bolsillo, nos han metido por los ojos un nuevo paisaje. Habrá que acostumbrarse, pero su omnipresencia en la ventanilla de mi autobús, de momento, me deja frío... El principal problema es que a este flamante paisaje europeo le faltan referencias literarias, pictóricas y filosóficas... Es un paisaje de autor (el copyright es de Bruselas), pero sin autores que lo hayan contado, pintado, filosofado, filmado o retratado. Por eso no funciona como paisaje, no te dice nada, se estrella contra la ventanilla, te da sueño... Antes eran los autores los que buscaban paisajes, ahora es un paisaje en busca de autores". (La Vanguardia. Magazine)

“ EL PAISATGE EUROPEU, A DIFERÈNCIA DEL D'ALTRES LATITUDS, ÉS, PER DEFINICIÓ, UN PAISATGE CIVILITZAT, CULTE, EN EL SENTIT QUE RESPON A UNA MIL·LENÀRIA INTERACCIÓ ENTRE NATURA I CULTURA

ria), que va contribuir en una primera fase a la creixent homogeneïtzació de molts paisatges europeus, intenta ara reconduir la situació incorporant la diversitat paisatgística com una de les seves línies d'actuació, potser per a evitar el fenomen de què es queixava fa poc l'escriptor Juan Cueto, amb ironia continguda, quan escrivia:

"Esto no era lo prometido. Nos habían dicho que sólo sería única la moneda... Pero no nos habían dicho nada del paisaje europeo único. Mucho antes de que hayamos metido un euro en el

George Steiner (2004), un dels pensadors europeus més lúcids d'aquests darrers decennis, acaba d'escriure un llibre titulat *The Idea of Europe*, on exposa el que per a ell és Europa i on ressalta cinc trets comuns, cinc trets identitaris compartits. Precisament n'hi ha un que és el paisatge, no aquest paisatge homogeneïtzat del que es queixava Juan Cueto, òbviament, sinó el fet que el paisatge europeu, a diferència del d'altres latituds, és, per definició, un paisatge civilitzat, culte, en el sentit que respon a una mil·lenària interacció entre natura i cultura. És un paisatge pensat per a caminar-hi, fet a la mesura humana, enormement divers, però sempre amb un punt de civilitat, d'història acumulada.

I com que semblaria que aquest tret que ressalta Steiner avui corre risc, hi ha qui creu que cal pensar el futur del món rural des d'unes noves bases. En efecte, han canviat els usos del sòl, les acti-

Vinyes del Priorat. Toni Vidal, DG de Turisme, Departament de Comerç, Turisme i Consum

vitats socioeconòmiques, les telecomunicacions, les nocions d'espai i de temps; tot això —i més— és cert, però hi continua havent quelcom que associem a la idea de la ruralitat. Al llibre *L'identitat de la France*, el gran historiador Fernand Braudel (1986) es mostra molt preocupat per aquesta qüestió, fins i tot més preocupat que per la immigració, que ja és dir molt, en un país com França. Segons Braudel, a Europa hi ha hagut sempre immigració (i ja no parlem d'emigració), però mai hem vist una Europa sense pagesos... i estem ben a punt de veure-la. I no es pot oblidar que la societat rural ha estat fins ara la principal productora (almenys pel que fa a la seva extensió) de paisatges (de paisatges culturals, «identitaris»). I no es pot oblidar, tampoc, que els paisatges agropecuaris, a diferència del que habitualment es pensa, contenen —i mantenen— una gran diversitat de flora i de fauna. L'extensió del bosc a Catalunya al llarg dels darrers trenta anys com a resultat de l'emigració camp-ciutat i de la pèrdua de pes relatiu del sector primari en el conjunt de l'economia ha incrementat la massa forestal, sens dubte, però ha minvat, de fet, la biodiversitat, perquè el paisatge agropecuari s'ha reduït i homogeneïtzat, perquè s'hi han eliminat les pastures i s'hi ha fet predominar uns cultius per sobre dels altres.

Els paisatges agraris no només s'haurien de conservar per raons identitàries i ecològiques, sinó també per raons econòmiques, per raons pròpies del sector al qual pertany —que ara no comentarem, però que són òbvies— i per altres sectors que en podrien treure partit, com el turístic. En efecte, la major part de destinacions turís-

tiques catalanes, del litoral a la muntanya, estan vorejades de paisatges agraris, que haurien de ser vistos com uns aliats excel·lents i com uns complements idonis per al producte turístic dominant. El valor ecològic (sovint amb una clara funció afegida de connectors biològics) i paisatgístic d'aquests espais és molt elevat, per la qual cosa és especialment oportú i intel·ligent mantenir-los, evitant que siguin engolits per l'espai construït, ja sigui en forma d'habitatges, d'infraestructures o de serveis destinats a l'oci. Cal evitar la pèrdua de diversitat paisatgística dels espais agraris, uns espais —en especial els més pròxims a les àrees turístiques i urbanes molt denses— sotmesos a una doble i intensa pressió. Per una banda, se'ls sotmet a una requalificació del sòl; per l'altra, se'ls obliga a actuar com a «contenedor» dels equipaments i de les infraestructures que exporten cap a la seva corona les àrees turístiques i urbanes centrals. Ambdós processos generen fractures territorials i degraden el paisatge agrari, esquitxant-lo d'usos diversos i sovint incompatibles que en malmeten la fesomia i en rebaixen la qualitat estètica.

Sectors significats i significatius del Penedès així ho han començat a entendre en relació amb el paisatge de la vinya, típic d'aquestes comarques i avui en perill de degradació per l'extensió de la urbanització i la proliferació de polígons industrials. La patronal del sector vitivinícola és conscient que s'hi juga molt si permet la progressiva degradació del paisatge de la zona, quelcom impensable en altres regions vitivinícoles de prestigi mundial, com la Toscana, la Borgonya, Califòrnia i, en menor mesura, el Llenguadoc-Rosselló,

“ LA DISPERSIÓ DE L'ESPAI CONSTRUÏT I, MOLT ESPECIALMENT, LA URBANITZACIÓ DIFUSA HA PROVOCAT UNA FRAGMENTACIÓ TERRITORIAL I PAISATGÍSTICA PREOCUPANT

que ja fa anys que potencia la marca *Paysages de Vignobles*. La patronal Unió Vinícola del Penedès és conscient del valor afegit que pot representar el paisatge en les seves vendes i també que l'enoturisme està adquirint una gran rellevància arreu del món, fins al punt que el 23% del total de la facturació dels cent vuitanta-cinc cellers d'Alsàcia corresponen a les compres que hi fan directament els turistes de la zona. En aquesta mateixa línia es treballa des del Priorat, comarca que aspira a convertir-se en un model de sostenibilitat i d'equilibri paisatgístic a través d'una ordenació del territori consensuada amb els agents socials i econòmics i a través de l'elaboració d'una carta del paisatge que en aquests moments s'està elaborant. Que les dues denominacions d'origen vinícola de la comarca (Priorat i Montsant), el sector turístic, el Consorci per al Desenvolupament Econòmic del Priorat i fins i tot la Plataforma per a la Defensa del Patrimoni Natural del Priorat estiguin d'acord en allò essencial –això és, que el futur de la comarca passa pel seu paisatge– representa un pas endavant importantíssim que hauria de ser seguit per altres comarques.

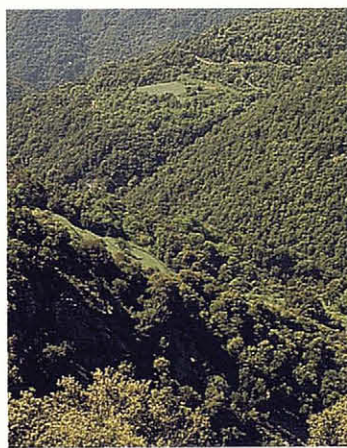
La dispersió de l'espai construït i, molt especialment, la urbanització difusa ha provocat una fragmentació territorial i paisatgística preocupant. El creixement urbanístic desorganitzat, especialment incoherent, desordenat i deslligat dels assentaments urbans tradicionals està anorreant la lògica territorial de bona part del país. Aquesta dispersió de l'espai construït descrita, junt amb la implantació de determinades infraestructures pesants, i també la generalització d'una arquitectura de baixa qualitat estètica –en especial en algu-

nes àrees turístiques–, està generant uns paisatges mediocres, dominats cada cop més per l'homogeneïtzació, la repetició, la clonació, l'artificialització, la tematització, la festivalització, la banalització. La uniformització i la falta de qualitat i originalitat dels tipus de construccions majoritàries està generant un paisatge insensible i mancat d'autenticitat, en especial en els espais suburbans, perifèrics, de transició, en els quals sovintegen –i es multipliquen– construccions-aparador a les vies d'entrada de pobles, viles i ciutats. Hi ha pocs paisatges tan sòrdids i pertorbadors com els que acostumem a trobar a l'entrada dels nuclis de població. És en aquests paisatges híbrids, mestissos, de contacte i transició entre els paisatges més pròpiament urbans i els més pròpiament rurals en els quals la sensació de desori i desconcert es viu amb més intensitat. Assistim a l'emergència de territoris sense discurs i de paisatges sense imaginar.

Per tot plegat, ha arribat l'hora d'una nova cultura de l'ordenació del territori basada en la gestió prudent i sostenible dels recursos naturals, en un tractament nou i imaginatiu del sòl no urbanitzable i del paisatge en conjunt i en una nova forma de govern i de gestió del territori basada en el diàleg i la concertació. Anem justos de sensibilitat paisatgística. Hauriem de donar la volta a una frase que Julien Gracq va escriure fa temps: «Tantes mans per a transformar aquest món, i tan poques mirades per a contemplar-lo». Cal impulsar una sensibilitat, una cultura, una «consciència de paisatge» que ens permeti ser capaços de gaudir-ne en mirar-lo, com reclamava Julien Gracq. Hem aconseguit, amb molt esforç, una certa «consciència ambiental» que ha penetrat, amb més o menys convenciment, en les capes dirigents del país i també en àmplies capes de la població. És aquesta consciència ambiental la que ha permès protegir, sota figures jurídiques diverses, determinades porcions del territori especialment valuoses per la seva riquesa ecològica. Ara cal anar més enllà i superar aquesta visió protectora del territori en forma de taques d'oli; és a dir, espais naturals protegits dispersos pel territori i, en el millor dels casos, connectats per corredors biològics. Cal imbuir-nos d'una consciència de paisatge similar a la consciència ambiental descrita que ens permeti gaudir de la simple contemplació dels paisatges que ens envolten, no per a atraure més turistes, no per a cap acció especial derivada d'un ambiciós pla estratègic, sinó, simplement, perquè és un fet mil vegades demostrat que un entorn físic atractiu, net, afable i estèticament harmoniós genera una agradable sensació de benestar, que augmenta notablement la qualitat de vida dels ciutadans. La globalització no ho impedeix, si hi ha voluntat política de filtrar-ne l'impacte potencialment homogeneïtzador.

El Prat de Llobregat des de l'autovia de Castelldefels. R. Vilalta

Prat rodejat de boscos. Pla territorial metropolitana de Barcelona

bibliografia

○ Braudel, Fernand (1986), *L'identité de la France*, Paris, Arthaud.
○ Matless, David (1998), *Landscape and Englishness*,

Londres, Reaktion Books.
○ Nogué, Joan; Vicente, Joan (2001), *Geopolítica, identidad y globalización*, Barcelona, Ariel.

○ Steiner, George (2004), *The Idea of Europe*, Amsterdam, Nexos Institute.
○ Turri, Eugenio (1979),

Semiologia del paesaggio italiano, Milà, Longanesi.

Horts del Prat de Llobregat. R. Vilalta